

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ДОМІНАНТИ АНГЛОМОВНОГО ВІКТОРІАНСЬКОГО ДИСКУРСУ
ТА ЙОГО КОНЦЕПТОСФЕРА**

У статті розглянуто концептуальні домінанти англомовного вікторіанського дискурсу та його концептосферу, подано опис та характеристика цих домінант, проаналізовано їх засоби вираження та функціональну ієрархію у концептосфері англомовного вікторіанського дискурсу.

Вікторіанська епоха (у Великобританії період правління королеви Вікторії 1867-1901) неодноразово була об'єктом уваги вчених. Деякі автори (S. Meantz, K. Robins, E. Hobsbaum) підкреслюють, що багато сучасних англійських традицій були винайдені в XIX ст. і навіть говорять про Вікторіанську епоху як про "один із найбільших періодів для винаходу традицій", називаючи цей процес "invention of tradition" або "mass-producing traditions" [1: 61].

Протягом останніх десятиліть інтерес до вікторіанства існував лише в літературознавстві та соціально-історичних науках. На сьогоднішній день вже тільки в Росії існує два інститути, які системно вивчають вікторіанство – Російський Дім Дікенса при Тамбовському університеті та Вікторіанський центр у Пермі. В Україні вивченню вікторіанської епохи фактично не приділялося уваги, хоча дослідження розвитку Англії в цей період є дуже корисним для нашого суспільства і держави.

Вікторіанська епоха цікавила й цікавить науковців через ті великі зміни та інновації, що їх зазнала Англія за цей короткий період. Зміни політичного устрою, внески в науку, прискорений темп життя не могли не позначитися на мові в цілому та на появі нових домінант зокрема.

Будучи провідним поняттям гуманітарних наук сьогодення, дискурс у цілому та його типи і види зокрема дозволяють своє оптимальне вилучення за допомогою концептуальних домінант. Не є виключенням із цієї системи і вікторіанський дискурс, але в сучасній науці немає спеціальних праць, присвячених детальному висвітленню концептосфери вікторіанського дискурсу та його домінант. Виходячи з цього, метою цієї статті є розгляд концептосфери вікторіанського дискурсу та його концептосфери що й складає предмет і, відповідно, основні завдання цієї розвідки.

Сучасна лінгвістика поняттями *концепт*, *концептосфера* завдячує Д. С. Ліхачову. Хоча вперше цей термін був використаний у 1928 році С. О. Аскольдовим-Олексієвим [2: 267]. Він був представлений вченим як розумове утворення, яке заміщує в процесі мислення велику кількість предметів, образів та дій одного й того ж роду. Використовувався концепт у значенні загальної мисленнєвої одиниці, яка відображає явища дійсності, що утворюються в залежності від особистого досвіду, особливостей професійного та соціального досвіду носіїв мови [3: 5].

Упорядкована сукупність концептів у свідомості людини організовує його *концептосферу*. І сама концептосфера носить досить упорядкований системний характер [4: 206]. Концепти, які утворюють концептосферу, вступають у системні відносини ієрархії з іншими концептами. Це доводиться тим, що загальний принцип системності розповсюджується на національну концептосферу, так як саме мислення передбачає категоризацію предметів думки, а категоризація передбачає системність її об'єктів. Таким чином, можна сказати, що концептосфера – це упорядкована система концептів народу, інформаційна база мислення [5: 176]. Вона вміщує в собі набір типологічно різних концептів, і вся палітра представлених у ній концептів упорядковується у вигляді певних ділянок, що формуються за принципами структури та системи [4: 207].

Термін *концептосфера* теж належить Д. С. Ліхачову. За його визначенням, вона являється сукупністю концептів нації і утворена завдяки всім потенціям концептів носіїв мови. Тому ми можемо говорити, що її основною ознакою є множинність, так як вона складається із сукупності вербалізованих та невербалізованих ментальних одиниць лінгвокультури, інша її ознака – це системність [4: 208]. Концептосфера самого народу значно ширше семантичної сфери, яка представлена значеннями слів мови. Концептосфера народу зростає зі збагаченням культури нації, її мистецтва, науки, літератури історичного досвіду. В даний час існує думка, що і в культурі, і в мові кожного народу існує універсальне (загальноприйняте) та національно-специфічне. У той же час у будь-якій культурі існують культурні значення що притаманні лише їй, які закріплені у мові, моральних принципах, особливостях поведінки. І саме уявлення Д. С. Ліхачова про *концепт та концептосферу* стали за основу сучасної когнітивної лінгвістики.

Ми зупинимось саме на лінгвокультурологічному напрямі, що являє собою дослідження концептів як елементів національної лінгвокультури у їх зв'язку з національними цінностями та національними особливостям цієї культури: напрямок від мови до культури. Концептуальні цінності можна

розглядати як внутрішню першооснову буття – те колективне підсвідоме, що ненав'язливо, але безупинно керує життєдіяльністю людини [4: 150].

Слідуючи за міркуваннями А. М. Приходька, концептосфера є системою вищого порядку, в якій існують системи нижчого порядку – підсистеми. Тому в концептосфері ментальні одиниці у вигляді певних ділянок-підсистем, формуються за принципами структури, зв'язку та ієрархії. Зв'язок між концептосферою та концептом відбувається завдяки концептополю, що становить собою сукупність ментальних одиниць, поєднаних спільністю змісту і згрупованих навколо одного ядрового концепту [4: 210].

Серед джерел, які можуть надати об'єктивну інформацію про національний характер, життєві принципи та мовні особливості того чи іншого народу виділяється набір стереотипів, що асоціюється з даним народом. В. А. Маслова визначає стереотип як "тип, що існує у світі, який вимірює діяльність, поведінку..." [6: 147]. Але найбільш розповсюдженими джерелами стереотипних уявлень за С. Г. Тер-Мінасовою є: а) міжнародні анекдоти та різноманітні жарти; б) національна класична та художня література; в) фольклор та усна народна творчість; г) національна мова [7: 147].

Національна концептосфера складається із сукупності індивідуальних, групових, класових, універсальних (таких концептів, що мають загально людську цінність) та національних концептів. До універсальних відносяться такі концепти як *family*, *mother*, *friendship*, *freedom*, *love*, *belief*, на основі яких формуються національно-культурні цінності. Саме завдяки існуванню загальних універсальних концептів забезпечується взаєморозуміння між народами. Але в той же час кожна нація має свій власний світогляд, свої власні культурні цінності. Кожна культура формує свої власні стереотипи свідомості та поведінки, що спирається на її власне бачення світу. Таким чином, не дивлячись на те, що у концептосфері Вікторіанської епохи (як показано на рис. 1) багато універсальних концептів, їх наповнення для кожної нації своє.

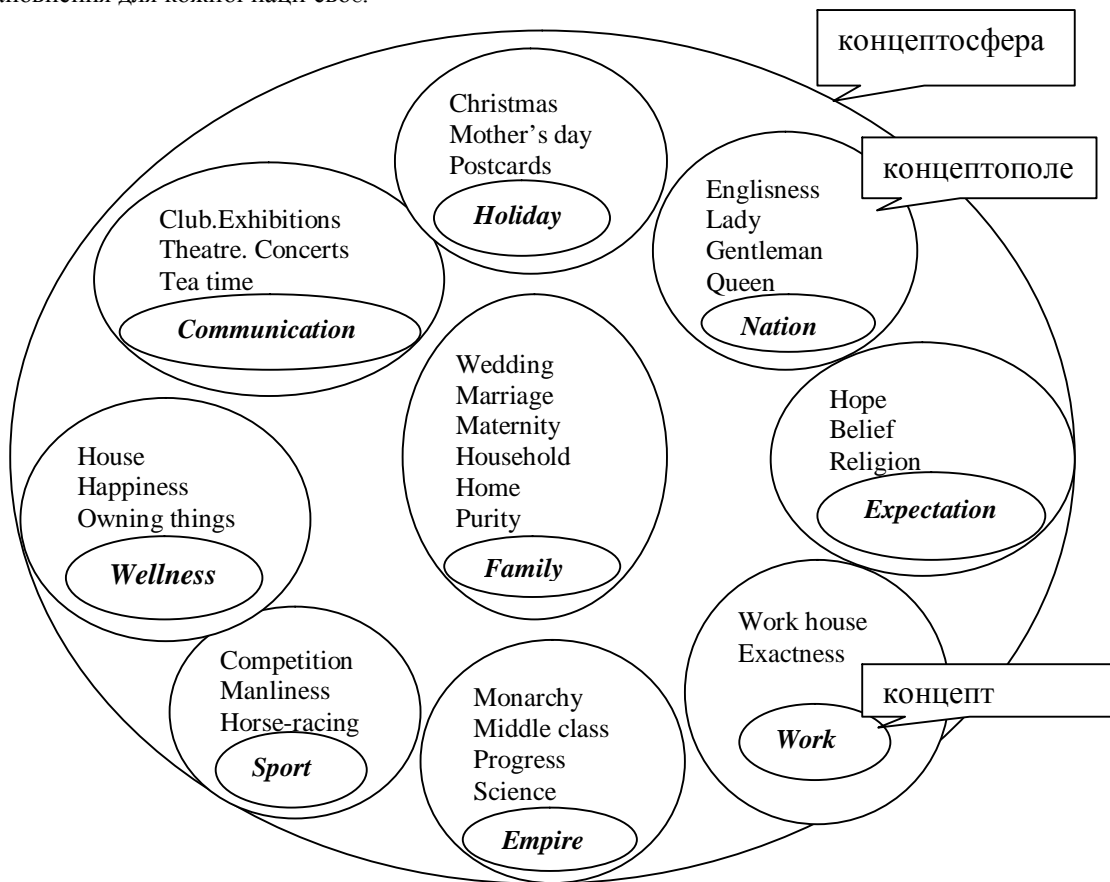

Рис. 1. Концептосфера англomовного вікторіанського дискурсу.

Великою кількістю концептів для такого, здавалося б, недовгого періоду (1837 – 1901) англomовний вікторіанський дискурс завдячує добі правління королеви Вікторії, що була однією з найвизначніших маркованих епох у соціальному, культурному, політичному та історичних планах: "Les for what she did than for what she was, because so much of good and bad lay both in her and in the time, Victoria deserved to have that long period remembered by her name" [8: 24]. Саме тому вражає велика кількість словосполучень з означенням *Victorian*: *face*, *book*, *letter*, *fashion*, *house*, *morality*,

upbringing [9: 13]. В уяві британців з цим періодом пов'язані усталені асоціації. За королеви Вікторії межі імперії розрослися до небувалих розмірів, і це мало суттєвий вплив на національну самооцінку англійців. Вони зберегли "*stiff upper lip*" показову зверхність, можна сказати, дещо зневагу до інших націй і не були схильні до сприйняття їхніх культур. Національна свідомість сповнилася зверхністю у ставленні до всього чужинного.

З технологічним прогресом, збільшенням національного багатства, розширенням території країни та підвищенням національної свідомості формувалися нові концепти, які вирізняли Вікторіанську добу з поміж інших історичних епох. Виділяють такі риси вікторіанської ментальності як "віра у прогрес", яка межувала у той час з присутнім людям тієї епохи розумінням "великих недосконалостей їхнього суспільства"; відчуття того, що "вони охоплені виром соціальних змін", що світ схожий на швидкий поїзд, який мчить вперед; релігійність [10: 13]. Для концептосфери вікторіанського періоду концепти *FAMILY*, *HOME*, *EMPIRE* були визначними.

Саме королева Вікторія втілювала ідеали британського народу. Її шанували, нею пишалися та вважали взірцем порядності. Святенність, недоторканість родини, жіночність вважалися майже культом у вікторіанську епоху [11: 160]. Але цнотливість вікторіанців часто межувала з пуританізмом, саме тому вікторіанські домівки були переповнені незаміжніми тітоньками та сестрами. Сама королева Вікторія була упевнена, що місце жінки вдома і протистояла ідеям набуття жінками політичних прав. Але вже в ті часи зароджувалися думки про майбутню боротьбу жінок за громадянські права.

Наша концептосфера англomовного вікторіанського дискурсу представлена на рис. 1. дає нам змогу дослідити унікальний культурний, мовний простір вікторіанського соціуму та його спосіб життя, який вміщують у собі основні уявлення епохи про вічність, життя, смерть та світо порядок. Вікторіанську концептосферу визначається у двох вимірах – цінності буття та цінності побуту, тобто матеріальні та духовні концепти, що проявляються в національному менталітеті, образі життя та стилі епохи. Масова урбанізація, яка почалася саме в період вікторіанської епохи мала великий вплив на світогляд норми поведінки мовлення та стиль життя британців. Відбулася якісна зміна і самого суспільства: воно перетворилося на перше індустріальне та урбанізоване суспільство сучасного типу. На перший план вийшли нові соціальні групи – середні класи, які і є "справжніми вікторіанцями". Саме завдяки "*middle class*" з'явилися нові звичаї та ритуали.

Епоха вікторіанства характеризувалася домінуванням міського типу життя. Міський простір, що був створений людиною, по-новому сформував технологію людського спілкування, світ його цінностей у порівнянні з сільською культурою. У сільській культурі людина наслідувала стиль життя, стереотипи поведінки, а у місті їй потрібно вивчати та створювати нову манеру поведінки, щоб мати успіх. Тому "*city*" асоціювалося у вікторіанців з новими можливостями та новим життям і було для них хоча і осяжною, але далекою метою. Лондон надавав нові робочі місця представникам нових масових професій – інженерам, бухгалтерам, юристам.

Але з новими можливостями з'явилися нові проблеми. Вікторіанцю з пошуками вигідної роботи, діловими зустрічами та знаходженням свого місця під сонцем повсякчас не вистачало часу та сил на спілкування. У тому мобільному світі, де запорукою успішних ділових операцій, була щохвилинна зайнятість англійцям бракувало можливостей для обміну новими ідеями, інтересами, для обговорення політичних та економічних новин, літературного життя країни. Міські вулиці вважалися непридатними для зустрічей, розмов, вони слугували лише для того, щоб дістатися з одного місця в інше. Тому така ситуація сприяла появі клубів, театрів, концертів, організації виставок. Тобто таких нових місць, де б людина середнього класу могла б відпочити, розважитись і в той же час отримати нову інформацію та корисні знайомства. У Вікторіанську епоху без "*clubs*", "*concerts*", "*exhibitions*", "*theatres*" англійці не могли обійтися [12: 104].

Соціальної мобільності та швидким змінам стилю життя британців сприяли залізничні колії, і той факт, що скоро по руху поїздів почали перевіряти годинники, свідчить про те, що у британців почала панувати ще одна культурна цінність, яку ми сміливо можемо назвати концептом "*exactness*". Цінність "*exactness*" можемо прослідити у наукових дослідженнях та банківських розрахунках. У повсякденності англійців усюди супроводжували детальні інструкції, які намагалися підкреслити те, наскільки важливо бути точним [13: 155].

Незважаючи на те, що проходив активний процес урбанізації суспільства у вікторіанців з'явилася мета, до якої вони прагнули – це приватний "*house*" деś у сільській місцевості. У час, коли динамізм та мобільність переважали все інше, у англійців виникає бажання зберегти незмінність у "*owning things*", саме тому знаковими для вікторіанців були предмети матеріальної культури, твори мистецтва, що надавали їхнім оселям неповторного колориту. Створити інтер'єр кімнати допомагали картини, які навіювали певний настрій, наводили на роздуми та міркування. Серед вікторіанських канонів важливим був потяг до мистецтва, особливо до живопису. Тому можна помітити, що в епоху стійких моральних та духовних традицій, велике значення надавалося матеріальним цінностям. Хоча варто

підкреслити деякий взаємозв'язок між матеріальними та моральними цінностями. З одного боку – це було просте бажання володіння речами, а з іншого – речі в той час набули особливого значення для людей, стали втіленням переживань, емоцій, атрибутами власності самої особистості, особливими пам'ятками. На домінування речей у житті людини також впливала сама королева Вікторія. У її арсеналі знаходилися тисячі цінних речей та різних дрібничок, які вона успадкувала або які вона отримувала, як подарунки з-за кордону. Вона дбайливо зберігала ці речі, слідувала за ними [14: 329].

Вікторіанська епоха славилася своєю схильністю до традицій, тому не дивно, що саме в цю епоху Різдво (*Christmas*) стало головним національним святом, і саме у цю епоху з'явилася перша різдвяна листівка. Королева сама неодноразово поздоровляла знайомих з їх допомогою. І скоро поздоровлення листівками змінило особисте поздоровлення рідних та близьких. Також можна стверджувати, що не лише Різдво продукт вікторіанського виробництва, а ще й такі свята, як День Матері, День Подяки з'явилися в той час. Свята були засобом єднання родини, адже "*family*" була центральною домінантою в той час.

Важливим у Вікторіанську епоху був ритуал "*tea-time*". Англійці, які полюбили точність та організованість у всьому, швидко зрозуміли, що чай допомагає краще розпланувати справи та сам робочий день. Цьому сприяв, мабуть, і посібник, створений самою королевою "*Tea Moralities*". Він включав правила правильного подавання чаю на стіл, розповідь про різні сорти чаю, де і з чим його подавати, щоб людина змогла повністю насолодитися його смаком.

Важливим домінантом також являлась вікторіанська *Englishness* або, як часто її називають, національна ідентичність. Вона розвивалась у той час, коли були винайдені нові традиції, нова система освіти та виховання, нові стандарти англійської мови. Неприйнятне відношення до усього чужинного, іноземного, та піднесення свого рідного стало запорукою англійського духу. Свою культуру вони вважали єдиною вірною, а все інше зближення з іноземними культурами варварським відхиленням від правильності.

Прояви цієї *Englishness* можемо спостерігати в образах самої королеви Вікторії, яка була взірцем справжньої Леді та Джентльмена, образ якого зустрічається майже у кожному творі художньої літератури. У цей час були закладені основи поведінкової моралі та мовленнєвої етики справжніх представників Вікторіанської епохи – *Gentleman, Lady*. Вони несли у собі відбиток основних цінностей культури у своєму мисленні, світосприйнятті, поведінці та мові. Але часто вікторіанська *morality*, яка стала відомою всьому світові, перетиналася з пуританізмом. Чоловікам та жінкам потрібно було забути, що у них є тіло. Вбрання, яке носили вікторіанські жінки, не повинно було привертати ніякої уваги. Виходити на вулицю без рукавичок та капелюшка вважалося ознакою непристойності. Накладалося табу на такі слова як "*pregnant*", "*love*". Можливо було використовувати лише їх синоніми.

Через те, що вікторіанська жінка була позбавлена майже усіх громадянських прав, найдостойнішим її покликанням вважали *household, maternity*. Традиційна сім'я, де жінка була господинею саме свого будинку, зародилася саме в ті часи. Їй заборонялося працювати, тому лише будинок був її затишком і сховищем. Не дивно, що саме англійське слово *home*, а не *house* несе у собі духовну та сімейну цінність. Саме тому часто можемо спостерігати у творах художньої літератури з якою любов'ю та захопленням автори описують дизайн та інтер'єр кімнат, різні дрібнички та твори мистецтва, що надавали особливого настрою будівлі.

Метою нашої статті був розгляд концептосфери вікторіанського дискурсу та його концептуальних домінант. Картина світу кожного окремого соціуму – єдина і неповторна, і це втілюється у пам'ятках його духовної культури, зокрема, у художній літературі. Культурні та історичні особливості кожного соціуму в художньому тексті набувають знакового характеру і виражаються за допомогою культурних та темпоральних маркерів. Вікторіанська доба, на відміну від усіх інших історичних епох у Великій Британії, надала нових значень численним культурно-маркованим знакам, які представляють матеріальну культуру та духовний світ вікторіанців. Кожний концепт відображає культурну етносистему, у рамках якої сформувався. Питання вивчення теми вікторіанського дискурсу, його концептосфери та концептуальних домінант займає чільне місце у сучасній науці. Але проблема належить до важливих і досить спірних, тому перспективи подальших досліджень у цій галузі є очевидними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Carter R. The Routledge History of Literature in English : Britain and Ireland. – L.: Routledge, 1997. – 584 p.
2. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Akademia. – С. 267-279.
3. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Сер.: лит. и яз. – 1993. – № 1. – С. 3-9.
4. Приходько А. М. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.

5. Попова З. Д. Стернин И. А. Семантико-когнитивный подход как направление когнитивной лингвистики // *Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева* / отв. ред. В. И. Карасик. – Краснодар: Арттриум, 2007. – С. 171-180.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Издательский центр "Akademia", 2001. – 208 с.
7. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учебное пособие – М.: Слово, 2000. – 624 с.
8. Chapman, Raymond. *The Victorian Debate. English Literature and Society: 1837 – 1901.* – L.: Weidenfeld and Nicolson, 1968. – 377 p.
9. Гюббенет И. В. К проблемам понимания основы филологической интерпритации литературно-художественного текста. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 205 с.
10. Harrison J. F. C. *The Mentality of the Age // Eminently Victorian: People and opinions* / Ed. By J.F.C. Harrison. L.: BBC, 1974. – P. 12-14.
11. Хибберт, К. Королева Виктория / Пер. с англ. В. М. Заболотного. – М.: АСТ: Люксб, 2005. – 700 с.
12. Марков Б. В. *Философская антропология: очерки истории и теории.* СПб.: О-во "Знание России", 1997. – 159 с.
13. Schaffer S. *Accurate measurement is an English science // The Values of Precision* / Ed. by M. Norton Wise. Princeton, N. Y., 1995. – P. 135-172.
14. Стрэчи Л. Королева Виктория. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 352 с.

Матеріал надійшов до редакції 13.04. 2009 р.

Левіщенко М. С. Концептуальні домінанти англомовного вікторіанського дискурсу та його концептосфера.

В статье рассмотрено концептуальные доминанты викторианского дискурса и его концептосферу, подано описание и характеристика этих доминант, проанализировано их способы выражения и функциональную иерархию в концептосфере викторианского дискурса.

Levishchenko M. S. Conceptual Dominants of the English Victorian Discourse and Its Concept Sphere.

In the article the conceptual dominants of Victorian discourse and its concept sphere was considered, it was given the description and characteristics of these dominants, it was analyzed the ways of their expression and functional hierarchy in the conceptsphere of Victorian discourse.